

Zbyněk Moravec

KACHEL S MOTIVEM KORUNOVANÉ ASSUMPTY A JEŽÍŠKA Z OSTRAVY

Abstract

The article is based on a photograph of a tile from 15th/16th century, which was taken in 1943 and is now stored in the photo archive of the Silesian Museum. The iconography as well as the possible production and situational context of the object, which is probably missing today, are evaluated.

Keywords: Stove Fitter's Trade, Tiles, Ostrava, Middle Ages

Mezi atraktivní a důležitou součástí mobilní hmotné kultury středověku a novověku bezesporu patří kamnářské výrobky. V rámci muzejních sbírek i při archeologických exkavacích se setkáváme s různými morfologickými typy jednotlivých kachlů, přičemž velkou pozornost přitahují především komorové kachle s čelní vyhřívací stěnou. Právě zde totiž bývá bohatá reliéfní výzdoba s náboženskou, žánrovou, mytologickou, heraldickou, architektonickou či ornamentální tematikou. Na našem území se komorové kachle s čelní vyhřívací stěnou rozšiřují od 14. století¹ ale v prostředí Ostravska se tento druh kamnářského výrobku začíná objevovat patrně až ve století následujícím. Za nejstarší kachel z tohoto regionu lze považovat zlomek nádobkového exempláře z příkopu Slezskoostravského hradu, který byl získán při archeologickém výzkumu v roce 2011. Fragment je možné časově zařadit na přelom 14. a 15. století.² Obecně jsou archeologické výzkumy zdrojem velice kvalitních souborů gotických, renesančních i mladších kamnářských výrobků a Ostravsko není v tomto směru výjimkou.³ Mimo terénní odkryvy jsou ovšem k dispozici i jiné zdroje, především muzejní depozitáře, anebo archivy. Tento příspěvek vychází z fotografie doposud nepublikovaného kachle, která byla pořízena během druhé světové války a je nyní uložena na pracovišti fotodokumentace Slezského zemského muzea.⁴

Snímek vznikl v roce 1943 přičiněním pana Rudolfa Chodury. Je na něm zachycen kachel, který měl pocházet z blíže neurčeného zbouraného domu v Moravské Ostravě. Není příliš jasné, kdy byla budova zlikvidována, ani kde se nacházela, ale je zřejmé, že fotograf zachytil unikátní příklad kamnářské výroby z doby okolo přelomu 15. a 16. století [obr. 1].

Motivika čelní vyhřívací stěny kachle je dobře identifikovatelná a lze ji bezpečně určit jako Pannu Marii Nanebevzatou (Assumptu).

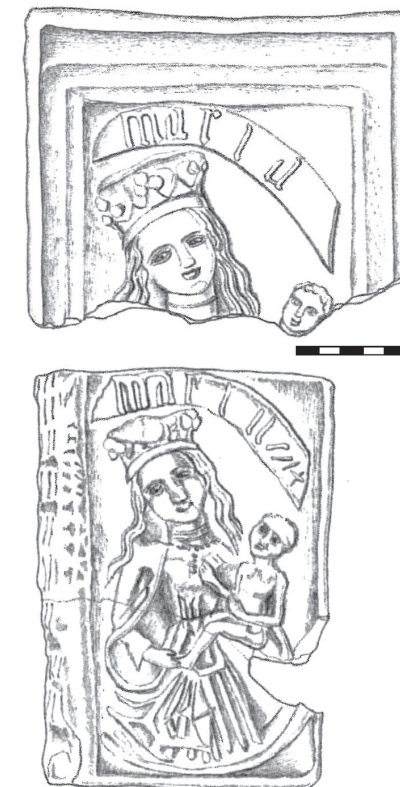
Assumpta je umístována na srpek měsíce, který jednak symbolizuje čistotu a panenství a dále odkazuje k Písmu svatému („Žena oděná sluncem, s měsícem pod nohama a s korunou dvanácti hvězd kolem hlavy“ Zj. 12, 1). Koruna na její hlavě zase představuje Marii jako Královnu nebes (*Regina coeli*) a připomíná i její nanebevzetí. O matce Ježíše Krista se zmiňují Evangelia i Skutky apoštolů a oblíbené byly i apokryfní spisy (Jakubovo Protoevangelium),

anebo hagiografická literatura (*Legenda Aurea*, životopisy světců od Jacoba de Voragine, encyklopedické kompendium *Speculum maius* od Vincence z Beauvais nebo obrazový manuscript *Liber depictus*).⁵

Ostravskému výjevu dominuje postava prostovlasé korunované Panny Marie s pláštěm a řaseným oděvem, která v levé ruce nese Ježíška a pravou svírá jeho levou nožičku. Oba jsou obráceni obličejem k pozorovateli. Syn Boží má levici složenou na bříšku a pravici pravděpo-

**Obr. 1: Snímek kachle z Moravské Ostravy
pořízený roku 1943.**
Slezské zemské muzeum, fotoarchiv,
inv. č. B 29.

**Obr. 2: Kachle s motivem Panny Marie
Assumpty z Bohumína.**
Převzato z: P. KOVÁČIK– P. VESELÁ, *Stove
tiles, fig. 1, 2.*

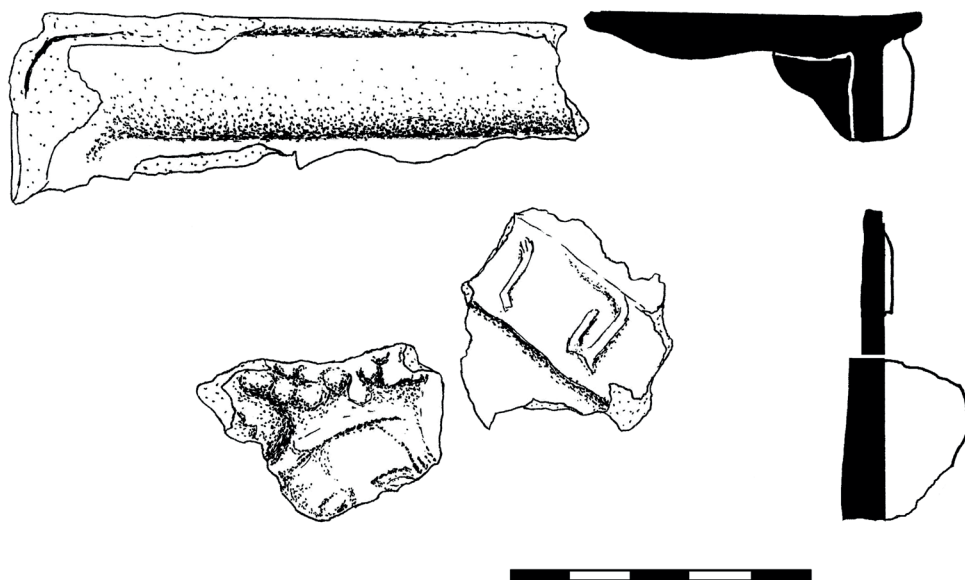
1 Zdeněk SMETÁNKA, *K počátkům výroby komorových kachlů v Čechách*, Archaeologia Historica 8, 1983, s. 145–154; Markéta TYMONOVÁ, *Gotické a renesanční kachle ze slezských hradů I, II, III*, disertační práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Brno 2011, cit. s. 7.

2 Ostravské muzeum, Archeologická podsírka. inv. č. 6267.

3 V poslední době např. Zbyněk MORAVEC, *Kachlový soubor z Kostelního náměstí v Ostravě*, Ostrava 2019.

4 Slezské zemské muzeum, fotografické pracoviště, inv. č. B 29.

5 Josef CIBULKA, *Korunovaná Assumpta na půlměsíci. Příspěvek k české ikonografii XIV.–XVI. století*, in: Sborník k sedmdesátému narozeninám Karla B. Mádl, Praha 1929, s. 111–154; Martina PANÁKOVÁ, *Ikonografické aspekty bohyně Ísidy a Panny Marie*, Sacra 4/1 2006, s. 26–39; Vladěna PAVLÍKOVÁ, *Mariánská úcta a nástěnné malby v kostele Neposkvrněného početí Panny Marie a sv. Bernardina Sienského v Olomouci na Bělidlech*, Acta Universitatis Carolinae, Philosophica et Historica 2, 2019, s. 49–68; Ludvík SKRUŽNÝ, *K ikonografii vybraných reprezentantek mariánského kultu na území bývalé Československé republiky s návrhem na jednotnou terminologii*, Archaeologia Historica 24, 1999, s. 439–457; Anetka VIDMANOVÁ, *K šíření Zlaté legendy v českých zemích*, in: J. Krása (ed.), *Umění 13. století v českých zemích*, Praha 1983, s. 599–619.

Obr. 3: Zlomky kachle nalezené při archeologickém výzkumu Masarykova náměstí v Ostravě v roce 2006.

Kresba Zbyněk Moravec.

dobně žehná. Nad oběma je rozvinuta páska s nápisem „M a r i a“ v gotické minuskuli, přičemž prostřední „r“ se zdá být poškozené. Ve spodní partii je hrubě vyveden srpek měsíce, obrácený vzhůru. Kachel měl být dle popisu pokryt polychromní glazurou. Celý výjev je zapuštěn do jednoduchého rámu s okrajovou lištou. Tvar kachle je obdélný. O komoře bližší informace postrádáme.

Přesná analogie dlouhou dobu chyběla, ale v posledních desetiletích se díky archeologickým výzkumům podařilo získat další kachle s naprosto identickým ztvárněním. Na prvním místě je třeba jmenovat čtyři exempláře ze Starého Bohumína [obr. 2]. Ty byly nalezeny spolu s bohatým souborem dalších kamnářských výrobků v letech 2007 a 2008 v prostoru dvou městských parcel situovaných u náměstí.⁶ Bohumínské exempláře se odlišují jen režným provedením, motiv i velikost jsou stejné (k velikosti viz níže).⁷ Bohaté nálezové situace přináší i samotná Moravská Ostrava. V roce 2006, při průzkumu Masarykova náměstí, byly i odtud vyzdvíženy tři fragmenty – asi z jednoho kachle – s identickým motivem. Na zlomcích je patrná nakloněná hlava Panny Marie s částí koruny, nápisová páska s písmeny „i a“ a okrajová lišta. Povrch není polychromně glazován, nýbrž pokryt bílou engobou [obr. 3].⁸ Exemplář z náměstí je opatřen poloválcovou komorou a časově jej lze dle nálezové situace zařadit podobně jako bohumínský

6 Peter KOVÁČIK–Petra VESELÁ, *Stove tiles from Starý Bohumín*, Studies in post-medieval archaeology 3, 2009, s. 289–302.

7 Irena LOSKOTOVÁ, *Žánrové motivy*, in: D. Menoušková – Z. Měřinský (edd.), *Kráska, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska – Schönheit, die wärmt. Gotische und renaissancezeitliche Kacheln aus Mähren und Schlesien*, Uherské Hradiště 2008, s. 56–71, cit. s. 47, tab. 11/7.

8 Ostravské muzeum, Archeologická podsbírka, inv. č. 6787.

soubor, okolo přelomu 15. a 16. století, případně do 1. třetiny 16. století.

Již ne identické provedení lze vysledovat i na vzdálenějších lokalitách. Podobně zpracován, ovšem již bez nápisové pásky, půlměsíce, ale zato s aureolou, je rámcově čtvercový kachel z hradu Cvilína na Opavsku⁹ nebo stojící Panna Maria s Ježíškem z hradu Rožnova – zde stranově obrácené, bez nápisové pásky a poněkud jiným provedením těla Ježíška i Panny Marie.¹⁰ V analogické pozici jsou Panna Maria s Ježíškem zpracováni na kachli korunování Panny Marie ze slovenského Kláštoriska. Opět zde ale chybí nápisová páska a naopak se objevují andělé nesoucí korunu, aureola i celkově odlišné aranžmá.¹¹ Motiv Panny Marie Assumpty je dále zpracován s podobnými atributy (Panna Maria s Ježíškem, půlměsícem, žezlem, apod.), ale různým provedením i jinde.¹²

Předlohou výrobcům matric pro zhotovení čelních vyhřívacích stěn sloužily často grafické listy i knižní grafika – jak dokládá J. Žegklitz.¹³ Pokud tvůrce kadlubu ostravského námětu hledal inspiraci v oblasti grafických předloh, mohl vycházet z práce Mistra E. S. (1450–1467), či Israhela van Meckenem (1445–1503)¹⁴, nebo možná i Urse Grafa (1485–1528) [obr. 4–6]. Ačkoliv se v případě kachlové produkce často odhalují inspirační zdroje tvůrců matric v grafických předlohách, nelze opomenout i možnost zpracování námětu z jiné oblasti umění, např. sochařství. Podobné kompoziční schéma nachází-

Obr. 4: Monogramista E. S. (Mistr E. S.), Panna Maria s Ježíškem na půlměsíci, 1440–1467.

<http://images.zeno.org/Kunstwerke/1/big/3320013a.jpg>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021].

9 M. TYMONOVÁ, *Gotické a renesanční kachle*, s. 47, tab. 11/7.

10 Čeněk PAVLÍK – Michal VITANOVSKÝ, *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004, s. 201, č. 135.

11 Ana Maria GRUIA, *Religious Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary*, Budapešť 2009, s. 117, fig. 4.32.

12 výčet viz M. TYMONOVÁ, *Gotické a renesanční kachle*, s. 47; A. M. GRUIA, *Religious*, s. 116; Č. PAVLÍK – M. VITANOVSKÝ, *Encyklopedie*, s. 38.

13 Jaromír ŽEGKLITZ, *Grafické a další předlohy motivů na kachlích z českého prostředí: renesanční kachle jako prostředek šíření idejí a kultury doby reformace*, Archeologické rozhledy 64/2, 2012, s. 265–319, cit. s. 266 – zde názorné ukázky i odkazy na další literaturu; Grafické práce nevyužívaly pochopitelně jen výrobci matric pro výrobu kadlubů. Kromě výše zmíněné práce viz také Kristina KETMANOVÁ, *Grafické předlohy v českém pozdně gotickém umění*, diplomová práce, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Seminář dějin umění, Brno 2010.

14 Ján CHOVANEC, *Palatinska kachľová pec Imricha Perényiho*, in: J. Chovanec (ed.), *Gotické a renesančné kachlice v Karpatoch*, 2005, s. 23–54, cit. s. 28.

Obr. 5: Israhel van Meckenem/Martin Schongauer, Panna Maria s Ježíškem na nádvoří, 2. pol. 15. století.

<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.3329.html>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021].

městí. Tyto artefakty otevírají možnost existence dílny v samotné Ostravě či jejím okolí. Dílny která by kamnářskými výrobky zásobovala nejen toto poddanské biskupské město, ale i jiné nedaleké obce. Svou klientelu zřejmě nalezla i v Bohumíně. Dílna pracovala s originálními matricemi – především z heraldické sféry –, ale rovněž s „pirátskými“ kopiemi. Tedy otisky již existujících kachlů a z nich vypracovanými kadluby. Takto byla vytvářena především valná část náboženských a světských motivů. Mimo to je v části zjištěné produkce patrné ovlivnění banskobystrickým výrobním okruhem.¹⁷

Na zpracování motivu zaujme naklonění hlavy Panny Marie i samotná nápisová páska, která je v ostravské kachlové produkci vzácná – ostatně u kachlového zpodobnění Panny Marie Assumpty použita většinou nebývá.¹⁸ Zpracování partie hlavy se nápadně podobá několika

me např. u starších prací z období krásného slohu, jako je např. toruňská madona vznikající okolo roku 1390, vratislavská madona (1400–1408), madona z Horbu (okolo roku 1420) [obr. 7/1–3]. Podobnost lze najít i u krásné madony z Gaalu (1420–1425), nebo madony ze sbírek Landesmuseum Ferdinandeum v Innsbrucku (datování do roku 1430).¹⁵ Ze soudobějších a prostorově bližších prací je možné zmínit práce z okruhu dílny Mistra madony z Olomouce, a to madonu zv. Primavesí (1470–1490) [obr. 7/4], případně madonu ze Svojanova (1470–1490).¹⁶

Ostravské a bohumínské exempláře nepostrádají svou originalitu a lze v nich vysledovat nejen možnou inspiraci v případných grafických i trojrozměrných předlohách, ale i vlastní svébytný způsob zpracování. Motiv Assumpty je v kachlové produkci široce rozšířený, ovšem uchopení tématu v ostravsko-bohumínském prostředí naznačuje, že výroba vlastního produktu, ale i matrice proběhla patrně v lokální dílně. V samotné Moravské Ostravě byly zatím nalezeny dva zlomky kadlubů (s odlišným motivem) – jeden na Kostelním a druhý na Masarykově náměstí.

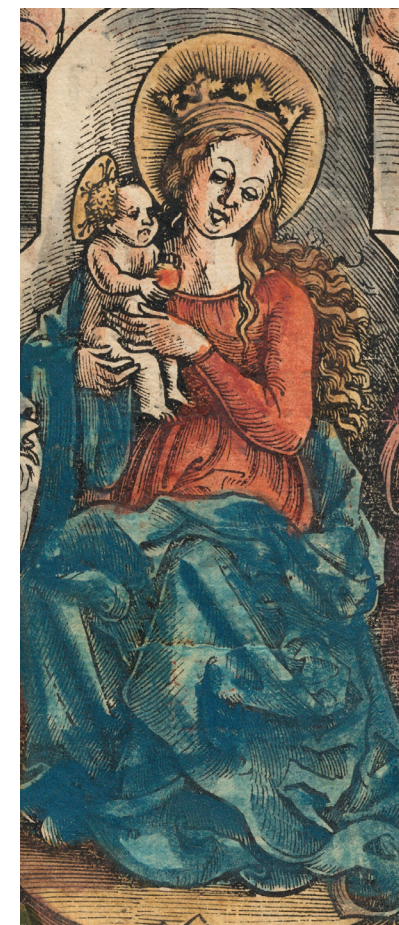
zlomkům kadlubů, které byly nalezeny v zaniklém klášteře v Slovenskej Lupči. Objevuje se zde podobně nakloněná korunovaná hlava svěťice s rozpuštěnými vlasy, ovšem nikoli Panny Marie, ale sv. Barbory.¹⁹ Slovenské kadluby mají mimo to podobně řešenou i ženinou pravou paži. Vzhledem k výše zmíněnému ovlivnění části ostravských kamnářských výrobků banskobystrickým výrobním okruhem, se hypoteticky nabízí i v tomto případě možnost, že část formy, případně otisk hotového výrobku sv. Barbory, mohla být využita pro vytvoření postavy Panny Marie – především hlavy. Možnost využívání jen části matrice, např. prostřednictvím jednotlivých formiček, doložil právě ve slovenském prostředí Jozef Hoššo, který identifikoval hlavu z motivu hodovnice na trojúhelníkovitém akroteriu z Kremnice.²⁰ Jako podpůrnou okolnost pro tuto hypotézu lze zmínit i schématická realizace spodní partie motivu (pláště), včetně ne příliš dobře provedeného srpku měsíce (jehož zakončení na pohledově pravé straně se možná nepovedlo a je zdvojené). Spodní část výjevu tak kontrastuje s jemně propracovanou tváří a vlasy svěťice. Obdobný postup se jeví komplikovaný a technologicky problematický, nicméně v dílně zásobující Ostravu byl takto vytvořen snad i kadlub pro motiv hodovníka, který má rovněž vazby na střední Slovensko a od tamních exemplářů se mimo jiné odlišuje zpracováním hlavy.²¹

z muzea v Lipsku. Tento příklad kvalitní saské práce pochází ze série výjevů světců a světic, kde každý svatý byl zároveň opatřen výkladovou páskou. Časové zařazení (1490–1510) koresponduje s bohumínskými a ostravskými kachli. (Richter G. RAINER, *Sächsische Ofenkacheln der Reformationszeit*, Keramos 227, 2015, s. 3). Užití písma v ostravské kachlové produkci je vzácné. Doplnění horní části čelní vyhřívací stěny nápisem bylo použito například u několika exemplářů z Kostelního náměstí v Ostravě (soubor dvou mužů) – Z. MORAVEC, *Kachlový soubor*, s. 67–69). Nápis MARIA nebo MARIA PANNA byl vypracován na římsových kachlích z Pivovarské ulice (nepublikovaný soubor, uloženo v: Ostravské muzeum, archeologická podsbírka, např. inv. č. 6101, 6111, aj.), které mají analogie rovněž k souboru z Bohumína (P. KOVÁČIK – P. VESELÁ, *Stove tiles*). Nápis se jmény světců a světic měly invokační význam, související s posvátnou (až magickou) vírou v moc jmen (Michal SLIVKA, *Inskripcie v stredovekom archeologickom materiáli z územia Slovenska I.*, *Archaeologia Historica* 42/2, 2017, s. 819–847; Markéta TYMONOVÁ, *Středověké reliéfní kachle jako pramen hmotné kultury (Slezsko)*, *Archaeologia Historica* 34/1, 2009, s. 209–223).

¹⁹ Peter UŠIAK, *Formy na výrobu kachlíc z Banskej Bystrice a Slovenskej Lupče*, *Archaeologia historica* 29/1, 2004, s. 561–568, cit. s. 565–567, především obr. 8:2.

²⁰ Jozef HOŠŠO, *K technológii a lokalizácii výroby neskorogotických kachlíc na Slovensku*, in: Zborník Slovenského národného múzea 91, *Archeologia* 7, 1997, s. 95–102, cit. s. 98, obr. 3.

²¹ Motiv hodovníka se od slovenských výrobků odlišuje mimo zpracováním hlavy také pozadím, nicméně spodní část je téměř identická (srov. Z. MORAVEC, *Kachlový soubor*, s. 60).

Obr. 6: Urs Graf I. (1485–1527/29), výřez z: Panna Maria se sv. Ulrichem a sv. Afrou, okolo 1511.

<https://www.nga.gov/collection/art-object-page.46835.html>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021].

¹⁵ Madona ze sbírek Universalmuseum Joanneum ve Štýrském Hradci: <https://www.bildindex.de/document/obj20679868>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021]; Innsbruck: Zdroj: <https://www.bildindex.de/document/obj20820419>. [Citováno ke dni 24. 5. 2021].

¹⁶ Milan DOSPĚL, *Moravský kontext Madony z Primavesí*, *Umění* 55, 2007, s. 459–469.

¹⁷ Z. MORAVEC, *Kachlový soubor*, s. 121.

¹⁸ Výjimku představuje např. polychromovaný nikový kachel s korunovanou Pannou Marií s Ježíškem a žezlem

Obr. 7: Výběr sochařských děl Panny Marie s Ježíškem: 1 – toruňská madona (okolo 1390); 2 – vratislavská madona (1400–1408); 3 – madona z Horbu (okolo 1420); 4 – olomoucká madona, zv. Primavesí (1470–1490).

Převzato z: 1. https://cs.wikipedia.org/wiki/Mistr_Toru%C5%88sk%C3%A9_madony#/media/Soubor:Toru%C5%84_Beautiful_Madonna.JPG [Citováno ke dni 11. 5. 2021]; 2. https://cs.wikipedia.org/wiki/Mistr_Toru%C5%88sk%C3%A9_madony#/media/Soubor:Wroc%C5%82aw_Beautiful_Madonna.JPG [Citováno ke dni 11. 5. 2021]; 3. Foto Andreas Praefcke, převzato z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Horb_Stiftskirche_Horber_Madonna.jpg [Citováno ke dni 11. 5. 2021]; 4. [https://cs.wikipedia.org/wiki/Madonna_z_Olomouce#/media/Soubor:Madona_z_Olomouce_zv._Primavesi_\(1480-1490\),_Moravsk%C3%A1_galerie_v_Brn%C4%9B.jpg](https://cs.wikipedia.org/wiki/Madonna_z_Olomouce#/media/Soubor:Madona_z_Olomouce_zv._Primavesi_(1480-1490),_Moravsk%C3%A1_galerie_v_Brn%C4%9B.jpg) [Citováno ke dni 11. 5. 2021].

Rozměry ostravského kachle přímo uvedeny nejsou, ale lze je snad odvodit z bohumínských analogií. Rohový kachel s Pannou Marií má šíři 133 mm.²² Motiv je zde ovšem zcela bez rámování a výrazné okrajové lišty (kvůli jeho poloze na předpokládané užší straně). Další publikovaný kachel s motivem Panny Marie nemá šíři uvedenou přímo, ale lze ji odvodit z měřítka u otištěné kresby a odpovídala cca 18 cm.²³ Obdobně je to s výškou, která do poloviny motivu činí cca 15 cm. Ostravský kachel tedy mohl mít rozměry okolo 18 x 30 cm. Odpovídal by tak doposud v Ostravě zjištěnému standartu obdélného formátu.²⁴

Ostravský exemplář, vyfocený roku 1943, patrně sloužil v domácnosti jednoho z předních měšťanů. Lze tak soudit na základě polychromní, tedy v ostravských poměrech nadstandardní, úpravy povrchu. Časově lze kachel zařadit obdobně jako dobře datované analogie z Masarykova náměstí a Bohumína, tedy rámcově do doby okolo přelomu 15. a 16. století nebo na počátek 16. století. S ohledem na možnost dlouhodobějšího užívání matric, nelze vyloučit ani datování mladší.

Vyfocený exemplář je kompletní, jen na levém spodním rohu lehce poškozený. Teoreticky mohl v likvidovaném domě ještě sloužit ve starých kamnech, ale tato možnost se nezdá příliš pravděpodobná. Spíše lze předpokládat, že byl uložen v místech, které umožnily jeho dobré dochování (např. situování pod podlahu nebo v rámci nadklenebních násypů) a při bourání domu (zřejmě ručním) byl díky barvené polychromii dobře viditelný a došlo tak k jeho „záchraně“. Bohužel, v současné době se autorovi článku předmět dohledat nepodařilo. Lze snad jen doufat, že kachel nebyl zničen a třeba jej bude možné ještě prozkoumat blíže.

A Tile with the Motif of the Crowned Assumpta and Baby Jesus from Ostrava Summary

In 1943, Rudolf Chodura photographed tiles found during demolition of an unspecified house in Moravian Ostrava. The subject depicts a half figure of the crowned Virgin Mary with Baby Jesus and an inscribed strip. The surface of the tile was to be polychromed. An analogous depiction on chamber tiles comes from archaeological excavations in Bohumín and Moravian Ostrava, and, on the basis of them, the object can be classed as from the period around the turn of the 15th and 16th centuries. There are exact analogies of the specimen photographed only in the vicinity, although the motif of the Assumption of the Virgin Mary is also known from other localities (Cvilín, Rožnov, etc.). It is almost certain that the tile was made in a workshop that operated nearby, probably in the vicinity of Moravian Ostrava. The workshop apparently had the original matrices. In the case of the tile being assessed, it is possible that the manufacturer could have relied on graphic designs or used existing products (it is interesting that there is a similarity between tilting of the head with the mould from Slovenská Lúpeň, where St. Barbora is depicted). Based on polychromy, it can be expected that the client could have been a wealthy Ostrava burgher.

Mgr. Zbyněk Moravec
Ostravské muzeum
moravec@ostrmuz.cz

²² I. LOSKOTOVÁ, Žánrové motivy, č. 26.

²³ P. KOVÁČIK – P. VESELÁ, Stove tiles, fig. 1.

²⁴ Z. MORAVEC, Kachlový soubor, s. 115.